

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

УДК 340.1

КРИХОВЕЦЬКИЙ І. З.

**МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АПАРАТ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ СТАНОВЛЕННЯ
УКРАЇНСЬКОГО ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ**

У статті аналізуються ключові методологічні підходи до вивчення процесу становлення і розвитку інституту парламентаризму на західноукраїнських землях в другій половині XIX – початку XX ст. Виводячи початок національного парламентаризму з початку роботи Галицького і Буковинського сеймів у 1861 р., розкривається зміст та засадничі принципи застосування системного, формально-юридичного, компаративного, порівняльно-правового та біографічного методів, які дозволяють ефективно прослідкувати підходи до організаційного оформлення парламентських інституцій та їх практичної діяльності.

Ключові слова: парламентаризм, методологія, правова наука, крайовий сейм, Галичина, нормотворча діяльність.

В статье анализируются ключевые методологические подходы к изучению процесса становления и развития института парламентаризма на западноукраинских землях во второй половине XIX – начале XX в. Выводя начало национального парламентаризма с начала работы Галицкого и Буковинского сеймов в 1861, раскрывается содержание и основные принципы применения системного, формально-юридического, сравнительного, сравнительно-правового и биографического методов, которые позволяют эффективно проследить подходы к организационному оформлению парламентских институтов и их практической деятельности.

Ключевые слова: парламентаризм, методология, правовая наука, краевой сейм, Галичина, нормотворческая деятельность.

The article analyzes the key methodological approaches to the study of the process of formation and development of the institution of parliamentarism in the western Ukrainian lands in the second half of the XIX – early XX centuries. Drawing the beginning of national parliamentarism from the beginning of the Galician and Bukovynian Seimas in 1861, the content and basic principles of application of systemic, formal-legal, comparative, comparative-legal and biographical methods are revealed, which allow to effectively follow approaches to organizational design of parliamentary institutions and their practical activities.

Key words: parliamentarism, methodology, legal science, regional sejm, Galicia, rule-making activity.

Постановка проблеми. Для української правової та державницької традиції наявність інститутів парламентаризму є історичною та традиційною. Починаючи з часів Київської Русі, в державній практиці утвердилося існування представницьких органів влади з широкими повноваженнями. Однак, класична система парламентаризму була реалізована в другій половині XIX ст. на західноукраїнських землях, які були включені до складу імперії Габсбургів. В останній, ще в кінці XVIII ст. під впливом реформ освіченого абсолютизму, було створено

станові сейми, які були швидше даниною місцевій аристократії за виявлений лібералізм. Власне діяльність станових сеймів активно вивчала В.Питльована [7-8], яка прийшла до висновку, що становий сейм обіймався проведенням різного роду імпрез, а не законодавчою роботою [8, с. 5]. Черговим етапом утвердження парламентських інституцій можна вважати 1848–1849 рр. коли в умовах революції «Весни народів», окремі українці Галичини та Буковини були обрані послами до імперського парламенту, але робота останнього з настанням контрреволюції була припинена. Тільки з утвердженням епохи конституціоналізму в 1860-х рр. і створення Галицького крайового сейму, слід вважати початком української практики парламентаризму. На перших сеймових виборах 1861 р., галицькі українці змогли вибороти 50 мандатів. До 1914 р. кількість депутатів у різних каденціях була різною, але саме залучення до роботи місцевого представницького органу влади, а також до імперського парламенту, дозволили не тільки сформувати позитивні практичні навички державницької діяльності, а й кристалізували державно-правову думку.

З огляду на зазначене науково актуальним видається питання визначення методологічного апарату дослідження процесу поширення практики парламентської діяльності серед українців Галичини і Буковини у другій половині XIX – початку XX ст.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є виявлення правових засад організації та встановлення статусу української та польської сеймової фракції другої половини XIX – початку XX ст., а також встановити форми впливу парламентської діяльності на правосвідомість та державно-правову думку, процес формування політичних партій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою дослідження стали насамперед праці відомих українських та іноземних теоретиків права, які заклали ключові принципи дослідження історико-правових явищ і подій, в тому числі й практичної діяльності представницьких органів влади. В цьому аспекті, вартими уваги є праці Г. Дадюри [2], М. Костицького, І. Кузьміна [4], А. Конверського [6], О. Скакун [10] та ін.

Також. Бралися до уваги теоретичні методологічні підходи, що застосовувалися українськими дослідниками діяльності Галицького крайового сейму, а саме О. Аркуші, Л. Ілина, В. Євдокимова, М. Мудрого, І. Чорновола та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Завдяки політичному, релігійному та ідеологічному лібералізму імперії Габсбургів, реалізовані у 1860-х рр. конституційні реформи призвели до утвердження засад парламентаризму, які мали хоч і обмежений характер, але дозволяли місцевим українцям на офіційному рівні заявити про власні політичні устремління. З часом зростає також і парламентська активність українців, що в кінцевому випадку сприяло формуванню цілісної правової і політичної культури. Такий багатоманітний вектор діяльності українських сеймових та парламентських послів обумовив посилену увагу дослідників, при цьому інтерес правників тільки зароджується, що окрім іншого, обумовлюється й відсутністю чіткого методологічного інструментарію дослідження подібної проблематики.

Власне, сама нормотворча діяльність сейму була наслідком еволюції та реформування системи права і законодавства імперії Габсбургів, і вела до: структуризації українського національного руху Галичини; політизації українського руху; формування основних концепцій державотворення, що впродовж досліджуваного періоду еволюціонували від федералізму до самостійності та соборності; загострення міжнаціональних взаємин, які впродовж XX ст. набули антагоністичного характеру. Як наслідок, така багатогранність досліджуваної проблеми обумовлює застосування широкого спектру методів і принципів наукового пізнання.

Застосування будь якого методу необхідно здійснювати з огляду на об'єктивні і суб'єктивні складові. Історико-правовий характер дослідження проблеми парламентаризму, наявність широкої джерельної і фактологічної бази, обумовлюють об'єктивний підхід до їх розкриття. При цьому, складно позбутися й суб'єктивізму, адже він, як зауважує С.П.Щерба є наслідком довільного використання правил і процедур [13, с. 208], а отже – є невід'ємним атрибутом об'єктивності. Суб'єктивізм досліджуваної проблеми проявляється насамперед у наявності міжнаціонального чинника – українсько-польського та українсько-румунського протистояння у Галичині та Буковині, відповідно. Саме міжнаціональне протистояння було основним каталізатором процесу політизації національного руху українців, адже протистояння з поляками та румунами, в межах окремого коронного краю, породжувало до структуризації соціальних, культурних і національно-політичних вимог.

Значна нормативна база, яка продукувалася у стінах сейму, а також законодавство Австро-Угорщини обумовлюють застосування системного методу. Конституційні реформи 1860-х рр. не тільки започаткували та сформували правові основи функціонування крайових сеймів, вони вплинули на рівень правосвідомості населення Галичини, характер і специфіку за-

конодавчих ініціатив українських та польських послів. Завдяки цьому методу вдалося систематизувати основні політичні погляди українських політичних течій (русофілів, народовців, радикалів), а також політичні програми українських політичних партій межі XIX–XX ст.

Дотичним до системного є формально-юридичний метод, який є вужчим у межах свого впливу, але дозволяє сформувати цілісне уявлення про державу та право, які висловлені в конкретних поняттях та концепціях [10, с. 5]. Однозначно, що досвід українських сеймових та парламентських послів стосовно теоретичного знання структури держави і змісту права, був мінімальним, тільки на межі XIX – XX ст. зі зростанням кількості правників у складі депутатів, формується цілісне уявлення про державу і відповідно моделюються шляхи до її досягнення. Що стосується формально-юридичного методу, то ми погоджуємося із твердженням В.В.Лазарева, що він являє собою особливу сукупність обробки і аналізу змісту діючої системи права, а його специфічною властивістю є відволікання від деяких сутнісних сторін права, пов'язаних з матеріальною та класовою обумовленістю правової системи [5, с. 57]. Хоча радянський дослідник акцентує увагу на класовості, по відношенню до другої половини XIX ст. та наявній куріальній системи виборчого права до крайового сейму, вона має рацію і відображає реальний рівень суспільних відносин, взаємозв'язок права і суспільної свідомості того часу, а зрештою і соціальну спрямованість нормотворчої діяльності сейму.

Формально-юридичний метод важливий з огляду на компаративістський характер дослідження проблеми парламентаризму. Це проявляється в тому, що здійснення порівняльних правових досліджень вимагає системно-аналітичного пізнання будь-яких правових категорій та їх правильного розуміння [4, с. 27]. Так, прийняті в сеймі закони, необхідно аналізувати не тільки з рівня їх відповідності нормам права Австро-Угорщини, а й ступеня їх суспільного сприйняття. Власне специфіка правової системи Габсбургів полягала в наявності змішаної горизонтально-вертикальної структури взаємодії. Імперське законодавство, зокрема конституційне поширювалося на всю імперію, однак поділ держави за географічним принципом на Ціслейтанію (австрійська частина) та Транслейтанію (угорська частина), вели до формування специфічних рис, які проявлялися в практичному застосуванні окремих норм та приписів. Третю групу правових норм становили правовідносини, що формувалися в кожній із провінцій монархії.

Жодне історико-правове дослідження не можливе без застосування компаративного методу або методу порівняльного правознавства. Закономірно, що нам складно встановити взаємозв'язок між нормотворчою діяльністю сейму та специфікою правової системи сучасної України, але сформована система права і законодавства другої половини XIX – початку XX ст. стала основою для Західноукраїнської Народної Республіки.

Дещо відмінним від компаративного є порівняльно-правовий метод, який дозволяє визначити та співставити відмінні та спільні риси між явищами наукового пізнання [12, с. 15]. Завдяки порівняльно-правовому методу, вивчати українську традицію парламентаризму XIX ст. можна крізь призму порівняння: основних правових поглядів українських суспільно-політичних течій та політичних партій, що функціонували у Галичині другої половини XIX – початку XX ст.; правових концепцій українських та польських політичних угруповань; специфіки нормотворчої діяльності українського та польського сеймових представництв; концепцій виборчої системи до Крайового сейму та імперського парламенту, що починаючи з 1861 р. і закінчуючи 1907 р. постійно еволюціонувала.

Порівняльно-правовий метод доцільно застосовувати і в процесі порівняння поглядів на державу і право політичних лідерів Галичини і Буковини, які були одночасно сеймовими або парламентськими послами (Ю.Романчук, С.Качала, Ю.Барвінський, А.Шептицький та ін.). Окрім того, вивчаючи процес становлення парламентських інститутів на українських землях, доцільно проаналізувати й правові погляди політичних лідерів Наддніпрянщини другої половини XIX ст. (П.Куліша, М.Драгоманова, М.Грушевського та ін.), які або емігрували в Галичину, або перебували з офіційним візитом у Львові де зустрічалися з місцевою політичною елітою та інтелігенцією. При цьому місце Галицького сейму визначається як ключове, оскільки галичани володіючи досвідом парламентської діяльності, у своїх світоглядних переконаннях орієнтувалися на наддніпрянців, тоді, як останні розглядали Галичину, як «П'ємонт» України.

Важливість застосування порівняльно-правового методу обґрунтовується також і потребою вивчення динаміки та змісту «українського питання» у Галичині, його відображення у нормотворчій діяльності сейму і навіть імперського парламенту. Згаданий метод дозволяє співставити значущість «національного питання», яке піднімали в Галичині українці та поляки, з відповідними вимогами інших слов'янських народів імперії.

Порівняльно-правовий метод взаємопов'язаний із порівняльно-історичним методом (належить до категорії спеціально-історичних методів). Досліджуючи понад п'ятдесятирічний період функціонування провінційного сейму, доводиться співставляти та аналізувати значний об'єм історичних фактів та явищ, що мали місце в процесі розвитку імперії Габсбургів загалом та Галичини й Буковини, зокрема. З огляду на те, що порівняльно-історичний метод дозволяє виявити основні тенденції конкретного історико-правового явища на різних рівнях його розвитку [1, с. 27-28], нормотворча діяльність розглядається з позиції впливу різноманітних суспільних, політичних, ментальних, культурних та навіть геополітичних факторів, які безпосередньо впливали на систему права імперії Габсбургів та правові погляди українського політикуму, які опосередковано відображалися на характері та змісті законів, що виносилися на обговорення Галицького сейму.

Одним із найзатребуваніших в процесі дослідження національної традиції парламентаризму є біографічний метод. Канадський вчений В.Брендон, аналізуючи біографічний метод, зауважив, що в нього надзвичайно широка сфера застосування, а найпоширенішими є вивчення особистостей, що є лідерами окремих організацій, суспільних настроїв, політичних партій та рухів [14]. Дослідження парламентської традиції неможливе без вивчення персонального складу української сеймової фракції, а також лідерів польських політичних угруповань.

Окрім широкого методологічного апарату, який обов'язковий у процесі вивчення національної традиції парламентаризму, доцільно послуговуватися і принципами наукового пізнання. Власне, принципи наукового пізнання є засадничими ідеями, дотримання яких дозволяє об'єктивно та всесторонньо розкрити поставлені перед дослідником задачі. Усі принципи характеризуються системністю, універсальністю, стабільністю та предметною визначеністю, дозволяють чітко врегулювати дискусійні моменти, а за словами української дослідниці О.Старчук, вони «виражають суть норм права, за допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин» [11, с. 42]. Для досліджуваного нами періоду, з огляду на відсутність української державності та перебування у складі Австро-Угорщини, саме суспільні відносини найбільше впливали на правову систему та процес законотворення.

Застосування принципу об'єктивності є обов'язковою складовою з огляду на історико-правовий характер становлення парламентських інституцій, наявність міжнародних стосунків, а також еволюції суспільно-політичної думки другої половини XIX – початку XX ст. Законірно, що кожне наукове дослідження є суб'єктивним, оскільки несе в собі особисті судження та висновки дослідника, що сформувалися на підставі аналізу джерельної та теоретичної бази. Ця база априорі не може бути вичерпною, тому намагання забезпечити об'єктивність ґрунтується на відображенні та аналізі представлених у джерелах фактів і явищ. Неупереджений аналіз наслідків нормотворчої діяльності дозволив вказати як на позитивні, так і негативні аспекти законодавчої ініціативи українських послів. З поміж негативу насамперед слід відзначити відсутність політичного досвіду у перші десятиліття роботи сейму, а також національну заангажованість окремих українських послів, які категорично заперечували можливість досягнення політичного компромісу з поляками. Так само неупереджено аналізується український національний рух досліджуваного періоду, який активно лавірував між проавстрійським лоялізмом і проукраїнськими, пропольськими та проросійськими настроями.

Застосування принципу системності дозволяє перетворити наявні наукові теорії та концепції у цілісну систему, що дозволяє розкрити характерні риси об'єкта дослідження [9]. Враховуючи принцип системності вдалося встановити, що австрійська система права, хоч і бела сповнена рудиментами середньовіччя, кардинально змінила правовідносини в провінціях імперії, а створені у 1861 р. крайові сейми, визначали тенденції розвитку провінції виходячи із своїх повноважень. Обмежений характер повноважень, наявність посади крайового намісника, що також володів правом законодавчої ініціативи, не перешкоджав депутатам вирішувати адміністративні, господарські, фінансові, культурні та освітні питання. Нормотворча діяльність сейму окрім практичного аспекту, мала вирішальний вплив на процес політизації українського національного руху на межі XIX–XX ст., а також на правосвідомість галицьких українців.

Принцип всебічності дозволив об'єднати у складну структуру наявний обсяг наукових висновків і формулювань, а також узгодити застосування різноманітних методів і підходів у процесі дослідження.

З огляду на історико-правовий характер проблеми парламентаризму, важливим є також принцип історизму, що дозволив визначити закономірності суспільного розвитку в конкретну

історичну епоху, довести тяглість національної традиції державотворення в західноукраїнських землях. Ми погоджуємося із твердженням А. Колодія, що «принципи всіх, у тому числі і правових, явищ – історичні [3, с. 43]. Цей принцип допоміг систематизувати фактологічний матеріал і джерельну базу, а також прослідкувати особливості нормотворчої діяльності з огляду на закономірності розвитку Австро-Угорщини та традиційний світогляд галицьких українців. Загалом, цей принцип дозволяє об'єднати усі описані правовідносини у цілісний природний процес конкретної епохи, а також здійснити ретроспективу в минуле і змоделювати майбутнє.

Висновки. Таким чином, утвердження парламентських інституцій на західноукраїнських землях у другій половині XIX – початку XX ст. призвело до утвердження чітких державно-правових устремлінь в середовищі місцевих українців, політизації національного руху. Такий спектр питань і державотворчих процесів, що були спровоковані системою парламентаризму, обумовлює застосування широкого методологічного апарату, а також принципів наукового пізнання.

Список використаних джерел:

1. Бірта Г. О. Методологія і організація наукових досліджень: навч. посіб. К.: Центр учб. л-ри, 2014. 142 с.
2. Дядюра Г. М., Пчелінцева О. Е., Петренко А. М. Організація, методологія та ведення наукових досліджень. Черкаси : ЧДТУ, 2008. 96 с.
3. Колодій А. М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 42-46.
4. Кузьмин И. А. Формально-юридический метод в составе методологии компаративистского исследования. *Право*. 2017. № 2. С. 18–29. URL: <https://law-journal.hse.ru/data/2017/07/18/1170767528/%D0%BA%D1%83%D0%B7%D1%8C%D0%BC%D0%B8%D0%BD.pdf>.
5. Лазарев В.В. Пробелы в праве и пути их устранения. М., 1974.
6. Основи методології та організації наукових досліджень : навч. посіб. для студ., курсантів, аспірантів і ад'юнтів / за ред. А. Є. Конверського. К. : Центр учб. літ., 2010. 352 с.
7. Питльована В. П. Звернення до австрійського імператора як одна з форм діяльності Галицького станового сейму (1775-1848 рр.). *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2010. Вип. 23. С. 47-54.
8. Питльована В. Повноваження Галицького станового сейму (1775–1848 рр.). *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*, 2009. №3. С. 1-6.
9. Принципи об'єктивності, системності, протиріччя, історизму та розвитку в сучасній філософії пізнання. URL: <http://um.co.ua/8/8-11/8-111318.html>.
10. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник; пер. з рос. Х.: Консум, 2001. 656 с.
11. Старчук О. В. Щодо поняття принципів права. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 40-43. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2012_2_11.
12. Сырых В. М. Логические основания общей теории права. М.: Юстицинформ, 2000. 527 с.
13. Щерба С. П. Філософія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / за заг. ред. С. П. Щерби. К.: МАУП, 2004. 216 с.
14. Brandon V. Toward a Reconsideration of Biography as an Instrument for Studying Leadership in Educational Administration, *Canadian Journal of Educational Administration and Policy*, 2002. URL: <http://www.umanitoba.ca/publications/cjeap/articles/brandon.html>.